

УДК 37.04-053: 331.548

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ПЕРІОДИЗАЦІЇ ПРОФОРІЄНТАЦІЙНОЇ РОБОТИ ЗІ ШКОЛЯРАМИ

Наталія Пономарьова

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди

Анотація. У статті висвітлюється проблема виокремлення етапів профорієнтаційної роботи з учнями в школі на основі розуміння специфіки професійного самовизначення як складного і динамічного процесу та визначення його особливостей у різні періоди життя дитини. Етапи вікового розвитку дітей розглянуто з урахуванням педагогічної періодизації, яка емпірично пов'язана з розвитком системи освіти. У статті охарактеризовано психолого-педагогічні підходи до періодизації професійного самовизначення дітей. До основних етапів профорієнтаційної роботи зі школярами віднесено: початковий (пропедевтичний), пошуковий (ознайомлювальний), базовий (визначальний), коригувальний (уточнювальний). Названі етапи співвідносяться з етапами вікового розвитку дітей і процесом їх професійного самовизначення. У статті розкрито зміст, форми та очікувані результати проведення профорієнтаційної роботи на кожному з етапів.

Ключові слова: професійне самовизначення, етапи професійного самовизначення, етапи профорієнтаційної роботи, початковий етап, пошуковий етап, базовий етап, коригувальний етап.

Наталья Пономарёва

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К ПЕРИОДИЗАЦИИ ПРОФОРИЕНТАЦИОННОЙ РАБОТЫ СО ШКОЛЬНИКАМИ

Аннотация. В статье раскрыты особенности выделения этапов профориентационной работы с учащимися в школе. Предложенная периодизация соотнесена с этапами возрастного развития детей и процессом их профессионального самоопределения. Описано содержание, формы и ожидаемые результаты проведения профориентационной работы в школе на каждом из этапов.

Ключевые слова: *профессиональное самоопределение, этапы профессионального самоопределения, этапы профориентационной работы, начальный этап, поисковый этап, базовый этап, корректирующий этап.*

Nataliia Ponomarova

MODERN APPROACHES TO PERIODIZATION

OF THE WORK FOR PUPILS' PROFESSIONAL ORIENTATION

Abstract: The actuality of article is due to determination as one of the main tasks of the new Ukrainian school the problem of creating the conditions to prepare pupils to their professional and life self-determination, formation of their readiness for the conscious choice of future professions. Is unresolved problems of contemporary rethinking of these principles and creation based on them new approaches to the development of the continuous system of professional orientation work at school. Separation the stages of professional orientation work in schools is based on the understanding of professional self-determination as a complex and dynamic process and to determine its features in different periods of children life. It should be done based on the correlation of their periodization of child age development and the process of professional self-determination of school children. In article is described the following main stages of professional orientation work with pupils: the initial (propaedeutic) stage, the search (familiarization) stage, the base (determining) stage, the correction (the elaboration) stage. At the initial stage is need to educate children to the responsible attitude and respect for the work, to understanding

the role of work in human life and in society, build the base of motivation to choosing a profession, to encourage their interest to the world of professions. During the search stage for the young adults is important to understand their interests, inclinations and common values associated with the choice of profession, is need to deepen their understanding of the diversity of professions. At a basic stage is need to assist pupils in the development of understanding of world of professions and of the content of professional activity, is important to familiarize pupils with the rules of choice of profession, to assist them in choosing the approximate direction of further learning. At the correction stage pupils should be ready to make the final choice of profession, must planning prospects for further education, and must develop skills they need for professional careers in modern labor market. So, implementation of the key principles of professional orientation work at school (the principle of regularity and continuity, the principle of compliance to age of pupils) ensure its effectiveness.

Keywords: *professional self-determination, stages of professional self-determination, stages of work for professional orientation, the initial stage, the search stage, the base stage, a correction stage.*

Постановка проблеми. Реалії сьогодення засвідчують низьку підготовленість випускників загальноосвітніх шкіл до успішної професійної самореалізації в умовах сучасного світу. Тому створення умов для підготовки учнів до життєвого і професійного самовизначення, формування в них готовності до свідомого вибору професії та оволодіння нею визначено як одне із головних завдань нової української школи. Учені наголошують, що провідними принципами, які забезпечують ефективність профорієнтаційної роботи в школі, є принцип систематичності і наступності (профорієнтаційна робота має проводитися з учнями протягом усього шкільного навчання та за умови обов'язкової спадкоємності цієї роботи з класу в клас) та принцип вікової відповідності (співвідношення

мети, змісту, форм і методів профорієнтаційної роботи із віковими особливостями та індивідуальними можливостями учнів) [1; 3; 10].

Аналіз актуальних досліджень. У наукових дослідженнях І. Ареф'єва, В. Афанасьєва, В. Витязєва, Є. Вольського, Г. Галкіте, В. Зінченко, С. Золотухіної, В. Симоненка, Є. Клімова, Л. Кондратьєвої, Є. Павлютенкова, Л. Тименко, Д. Сметаніна, Б. Ханжарової, М. Ховрича, С. Чистякової, І. Чорної, П. Шавира, Н. Шадієва, Г. Шліхти, Б. Федоришина та інших розглянуто різні аспекти проведення вчителями профорієнтаційної роботи з учнями, створено теоретико-методологічне підґрунтя для ефективної реалізації в сучасній школі розроблених авторами методичних рекомендацій. Теоретичні передумови розробки проблеми періодизації профорієнтаційної роботи зі школярами вивчалися у дослідженнях таких вчених, як Б. Ананьєв, Г. Балл, І. Бех, М. Боришевський, І. Зязюн, Є. Клімов, Г. Костюк, Н. Ничкало, П. Перепелиця, В. Семиченко, О. Скрипченко та інших. Разом з цим, практична реалізація зазначених принципів професійної орієнтації загальмовується низкою об'єктивних чинників соціального та методичного характеру. На цей час невирішеними залишаються питання оновлення зазначених принципів, їх переосмислення і вироблення на цій основі нових підходів до розбудови новітньої системи профорієнтаційної роботи в школі.

Мета статті: проаналізувати сучасні підходи до проблеми періодизації профорієнтаційної роботи в школі та визначити зміст її етапів.

Методи дослідження: теоретичний аналіз науково-методичної літератури; метод структурно-системного аналізу, узагальнення, класифікація, аналогія, прогнозування, планування на підставі висновків.

Виклад основного матеріалу. Виокремлення етапів профорієнтаційної роботи в школі спирається на розуміння специфіки професійного самовизначення як складного і динамічного процесу та визначення його особливостей у різні періоди життя дитини.

Зазначимо, що існує чимало різних підходів фізіологів, психологів і педагогів до періодизації розвитку дитини. Найпоширенішими є періодизації, які ґрунтуються на виділенні вікових особливостей дітей – характерних для певного періоду їх життя анатомо-фізіологічних і психічних якостей. Отже вік дитини тут розглядається не як прожитий нею інтервал часу, а як певний якісно особливий ступінь розвитку із відносно гнучкими часовими межами [2].

За педагогічною періодизацією, що враховує як стадії фізичного і психологічного розвитку, так і умови, в яких здійснюється навчання та виховання дітей, виділяють вік немовляти (1-ий рік життя); переддошкільний вік (1-3 р.); дошкільний вік (молодший дошкільний вік (3-4 р.), середній дошкільний вік (4-5 р.), старший дошкільний вік (5-6 р.)); молодший шкільний вік (6-10 р.); середній шкільний вік (10-15 р.); старший шкільний вік (15-18 р.) [5]. Водночас, деякі дослідники пропонують таку структуру періоду шкільного віку: молодше шкільне дитинство (6-10 (11) р.); молодший підлітковий вік (10 (11) -13 р.), старший підлітковий вік (13-15 р.), старший шкільний вік (рання юність) (15-18 р.) [2].

Зазначений підхід збігається із поглядами Б. Т. Лихачова [2], який вказує на важливі особливості розвитку дітей у виокремлені періоди:

- 6-8 р. (дитинство) – у цей період завершується початкове визрівання фізіологічних і психологічних структур головного мозку, здійснюється подальше накопичення фізичних, нервово-фізіологічних та інтелектуальних сил, які забезпечують готовність до повноцінної систематичної навчальної праці;

- 8-11 р. (передпідлітковий період) – час зрілого дитинства, накопичення фізичних і духовних сил для переходу до отрочтва;

- 11-14 р. (отрочтво, підлітковий вік) – новий якісний етап у становленні дитини, характерними рисами якого є статеве дозрівання, період свідомого прояву індивідуальності;

- 14-18 р. (юнацький вік) – період завершення фізичного й психічного дозрівання, соціальної готовності до суспільно корисної продуктивної праці.

Отже, педагогічна періодизація, яка емпірично пов'язана з розвитком школи і дошкільних закладів, в межах середнього шкільного віку може бути уточнена як така, що складається з передпідліткового та підліткового віку.

Наш підхід збігається із сучасними психолого-педагогічними поглядами на періодизацію процесу професійного самовизначення підростаючої дитини.

Наприклад, за моделлю професійного розвитку Д. Сьюпера, до 15 років в дитини триває стадія пробудження і розвитку майбутньої Я-концепції професіонала. Ця стадія включає такі фази: фантазії (4-10 р., програвання професійних ролей), інтересів (11-12 р., формування професійно значущих переваг), здібностей (13-15 р., апробація індивідуальних можливостей, поява знань щодо професійних вимог і професійного життя) [11].

У своїх дослідженнях Є. О. Клімов виділяє конкретні етапи щодо професійного самовизначення людини: передпрофесійного розвитку, розвитку у період вибору професії, розвитку в період професійної підготовки і подальшого становлення професіонала. Передпрофесійний розвиток включає стадії раннього дитинства (від народження до 3-х р.), гри (3-6 р.), оволодіння навчальною діяльністю (6-8 р. – 11-12 р.). Оволодіння навчальною діяльністю співпадає з молодшим шкільним віком і включає: початкове ознайомлення дитини зі змістом різних сфер життєдіяльності людини, прояв у неї первинних інтересів до праці, моделювання трудової діяльності під час. Етап передпрофесійного розвитку формує особистість дитини як таку, що є суб'єктом майбутньої трудової діяльності, збуджує інтерес до різних проявів діяльності людини, розвиває первинні трудові орієнтації, мотиваційно-потребнісну, когнітивну, емоційно-вольову й інші

сфери особистості. На середній і старший шкільний вік (11-12 – 14-18 р.) припадає етап розвитку в період вибору професії – стадія оптимізації (підготовка до життя і професійної діяльності). У цей час відбувається оволодіння системою соціально значущих ціннісних уявлень про життя і професійний шлях, засвоєння системи стосунків з товаришами й дорослими, активний самоаналіз, опанування відносин у світі дорослих, формування інформаційних основ моральної, соціальної і професійної спрямованості, самооцінка власної професійної придатності на основі аналізу своїх можливостей і ступеня розвитку професійно важливих якостей, активні спроби самовдосконалення, самовиховання, самоосвіти, самоорганізації.

З точки зору психології розвитку особистості, вченими пропонуються такі етапи професійного самовизначення: дитяча гра (виконання дитиною професійних ролей і «програвання» нею окремих елементів пов'язаної з цими ролями поведінки), підліткова фантазія (підліток бачить себе представником тієї чи іншої професії), попередній вибір професії (різні види діяльності оцінюються за інтересами, здібностями, цінностями тощо (вибір рівня кваліфікації, обсягу і тривалості професійної підготовки, спеціальності).

Таким чином, профорієнтаційна робота з учнями має здійснюватися на всіх етапах шкільного навчання, які водночас є етапами професійного самовизначення дитини шкільного віку:

- підготовчий етап (I-IV класи), який включає розвиток інтересу до професії батьків, до масових професій; формування любові й сумлінного ставлення до праці. Слід зауважити, що в цьому віці у школярів ще немає підстав для здійснення серйозного професійного вибору, а виражені інтереси і нахили часто відсутні та легко змінюються;

- пошуково-зондувальний етап (V-VII класи), який передбачає формування професійної спрямованості дитини, первинне усвідомлення нею власних інтересів, пов'язаних із вибором професії. У цей період в

учнів можуть мати місце раптові зміни інтересів, що викликано істотним підйомом пізнавальної активності. Однак, в цьому віці можуть виникнути інтереси, які в подальшому стануть вирішальними у виборі професійної діяльності;

- етап формування професійної свідомості (VIII-IX класи), що включає формування особистісного сенсу вибору професії, усвідомлення власних можливостей, здібностей і цінностей, уміння співвідносити суспільні цілі вибору сфери діяльності із своїми цінностями та ідеалами. На цьому етапі учень має реально сформулювати для себе завдання обрати майбутній вид трудової діяльності з урахуванням власних психофізіологічних можливостей. На етапі формування професійної свідомості враховується можливість продовження освіти у закладах як загальної середньої, так і професійно-технічної освіти;

- етап уточнення соціально-професійного статусу (X-XI (XII) класи), що передбачає набуття знань і вироблення вмінь у визначеній сфері трудової діяльності. На цьому етапі старшокласники, які обрали профіль навчання чи опанували професію, уточнюють відповідність своїх професійно важливих якостей і стану здоров'я вимогам професійної діяльності [6].

Зазначене дає підстави виділити такі основні етапи профорієнтаційної роботи зі школярами: початковий (пропедевтичний), пошуковий (ознайомлювальний), базовий (визначальний), коригувальний (уточнювальний). Зокрема, у табл. 1 наведено етапи профорієнтаційної роботи зі школярами.

Таблиця 1

Співвідношення вікових етапів розвитку школяра, етапів його професійного самовизначення та етапів профорієнтаційної роботи в школі

Вікові етапи розвитку школяра	Етапи професійного самовизначення дитини шкільного	Етапи профорієнтаційної роботи зі школярами
-------------------------------	--	---

		віку	
6-10 р.	шкільне дитинство	підготовчий	початковий (пропедевтичний)
10-13 р.	передпідлітковий вік	пошуковий	пошуковий (ознайомлювальний)
13-15 р.	підлітковий вік	формування професійної свідомості	базовий (визначальний)
15-18 р.	юнацький вік	уточнюючий	коригувальний (уточнюючий)

На основі аналізу та узагальнення результатів психолого-педагогічних досліджень [7; 8; 9 та ін.] ми пропонуємо такий зміст кожного з етапів профорієнтаційної роботи зі школярами:

Початковий (пропедевтичний) етап включає вік 6-10 р. (початкова школа, 1-4 класи) і за змістом має переважно професійно-просвітницький характер. На цьому етапі передбачається: ознайомлення дитини з окремими професіями; формування в неї дитини поваги до людей праці, емоційно забарвленого позитивного ставлення до різних видів трудової діяльності; формування у школяра інтересу до самопізнання; діагностика задатків дитини; створення умов для розвитку здібностей школярів; проведення консультацій з батьками відносно розвитку їх дітей; формування початкових загальнотрудових умінь і навичок; формування в школяра здатності до взаємодії з іншими в процесі діяльності; виховання загальної культури праці школяра шляхом залучення до посильних видів діяльності.

Основними формами профорієнтаційної роботи на початковому етапі є масові екскурсії, бесіди, ранки та свята, усні журнали, зустрічі з представниками професій, участь у проектах. Результатом профорієнтаційної роботи на початковому етапі має бути сформоване в школяра позитивне ставлення до трудової та професійної діяльності, розуміння її ролі в житті людини і суспільства; формування в дитини уявлення про світ професій, сумлінного ставлення до праці тощо.

Пошуковий (орієнтуючий) етап охоплює дітей віком 10-13 р. (основна школа, 5-7 класи) і передбачає професійне виховання та інформування. До завдань цього етапу доцільно віднести: формування ціннісних орієнтації школярів; формування в учнів мотивації самопізнання; формування установки на власну активність у професійному самовизначенні та оволодінні професійною діяльністю; систематичне ознайомлення школярів з масовими професіями; формування в учнів умінь самооцінки і самоаналізу з метою усвідомлення власної професійної спрямованості; консультування школярів відносно їх участі у різних формах позакласної та позашкільної роботи (гуртки, факультативи, секції тощо); створення умов для професійної проби і розвитку здібностей у трудовій (наближеній до професійної) діяльності; формування в школярів загальнотрудових знань, умінь і навичок.

На цьому етапі доцільно використовувати активні групові форми профорієнтаційної роботи (ділові ігри, ігри-занурення, ігри-подорожі тощо). Результатом профорієнтаційної роботи на орієнтувальному етапі має бути розуміння дитиною значущості проблеми професійного самовизначення, усвідомлення нею своїх інтересів, здібностей, суспільних цінностей, пов'язаних з вибором професії та свого місця в суспільстві.

Базовий (визначальний) етап охоплює дітей віком 13-15 р. (основна школа, 8-9 класи) і вимагає, окрім професійного виховання та інформації, запровадження заходів з професійної діагностики та консультування. На цьому етапі відбувається: вивчення школярами наукових основ вибору професії (класифікаційні ознаки, вимоги професії до людини, спорідненість за психологічними ознаками, правила вибору професії тощо); оволодіння методиками самопізнання, самооцінки, розвитку індивідуальних якостей; формування вмінь зіставляти вимоги професій з власними можливостями і потребами ринку праці; створення умов для професійної проби в різних видах професійної (чи наближеної до професійної) діяльності; консультування відносно вибору професії та

навчального закладу.

Окрім групових форм, на цьому етапі доцільно активізувати профорієнтаційні діагностичні форми роботи, проводити уроки, виховні години, залучати учнів до участі у профорієнтаційних дослідницьких проєктах. У цей період необхідними є професійні консультації з учнями та їх батьками. За результатами цього етапу формуються уявлення про професійні навички, професійне зростання, майстерність, вивчаються правила вибору професії, формуються вміння оцінювати свої можливості відповідно до вимог професії, відбувається первинний вибір галузі подальшої професійної самореалізації. Виявлення у школярів стійких інтересів і здібностей стає основою вибору ними профілю навчання у старшій школі.

Коригувальний (уточнюючий) етап охоплює учнів 15-18 років (старша школа, 10-11 (12) класи). Основним його змістом є надання профорієнтаційних консультацій старшокласникам. Цей етап передбачає: розвиток в учнів стійких професійних інтересів до попередньо обраної ними галузі професійної самореалізації; поглиблену профорієнтаційну діагностику з подальшим консультуванням щодо питань професійного самовизначення; надання допомоги в оцінюванні й коригуванні професійних планів; навчання учнів основ самопідготовки до обраної професії; формування в школярів професійно значущих якостей за обраним видом діяльності, знайомство зі способами досягнення результатів у професійній діяльності.

У цей період необхідними та ефективними є лекції, консультації, бесіди, діагностичні види профорієнтаційної роботи, заохочення учнів до заходів з профорієнтації, які проводяться у вищих навчальних закладах. Оскільки найбільший профорієнтаційний вплив на професійне самовизначення старшокласників мають ті предмети, які вивчаються на поглибленому рівні, то постає потреба надання процесу навчання вираженої профорієнтаційної спрямованості. У цей період важливого

значення набувають індивідуальні форми профорієнтаційної роботи і позакласна робота з учнями. За підсумками етапу має бути сформована стійка професійна спрямованість, що включає в себе професійні наміри, чітко визначені професійні перспективи; психологічна готовність до набуття професії та подальшої професійної діяльності в умовах сучасного ринку праці.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок.

Профорієнтаційна робота – один з головних напрямів навчально-виховної роботи в загальноосвітній школі, який спрямований на активізацію професійного самовизначення учнів, їх підготовку до свідомого вибору професії та визначення свого місця у суспільстві. Водночас, забезпечення впровадження принципів систематичності, наступності та вікової відповідності у процесі профорієнтаційної роботи вимагає оновлення часових меж та змісту її основних етапів у школі, до яких можна віднести початковий (пропедевтичний), пошуковий (орієнтуючий), базовий (визначальний), коригувальний (уточнюючий).

Результати проведеного аналізу психолого-педагогічних джерел дають підстави зробити висновок про те, що на початковому етапі у школярів необхідно виховувати відповідальне ставлення та повагу до праці, розуміння її ролі в житті людини й суспільства, формувати мотивацію вибору професії, зацікавлювати їх світом професій. У період пошуку (ознайомлювальний етап) молодшим підліткам важливо зрозуміти свої інтереси, схильності й загальні цінності, пов'язані з вибором професії, поглибити уявлення про розмаїття професій. На базовому етапі необхідно розвивати в школярів уявлення про професії та зміст професійної діяльності, ознайомити їх із правилами вибору професії, надавати допомогу щодо вибору відповідного навчального закладу. На коригувальному (уточнюючому) етапі у старшокласників слід формувати готовність до остаточного вибору професії, планування перспектив отримання подальшої освіти, розвивати здібності до вибраного виду

професійної діяльності в умовах сучасного ринку праці. Надання вчителями системної, послідовної та відповідної віку допомоги учням в їх професійному самовизначенні протягом усього шкільного життя є запорукою успішного вирішення ними складного завдання подальшої професійної самореалізації.

Перспективи подальших досліджень ми пов'язуємо з розробкою методичних рекомендацій профорієнтаційного спрямування для учнів і вчителів загальноосвітніх навчальних закладів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Гончарова Н. О. Основи професійної орієнтації [Текст]: навч. посіб. / Н. О. Гончарова // За ред. В. Ф. Моргу. – К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. – 168 с.
2. Зайченко І. В. Педагогіка [Текст]: навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / І. В. Зайченко. – [2-е вид.]. – К.: Освіта України, КНТ, 2008. – 528 с.
3. Концепція загальної середньої освіти (12-річна школа) // Початкова школа. – 2002. – № 2. – С. 3–5.
4. Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения [Текст] / Е. А. Климов. – Ростов-н/Д, 1996. – 512 с.
5. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс [Текст]: учеб. для студ. пед. вузов: В 2 кн.: Кн.1. / И. П. Подласый. – М., 2005. – 576 с.
6. Професійна діагностика [Текст] / Упорядник Т. Гончаренко. – К.: Ред. загальнопед. газ., 2004. – 120 с.
7. Система профорієнтаційної роботи в школі [Текст] / За ред. Сметаніна Д. А. та ін. – К.: Либідь, 2001. – 160 с.
8. Скворцова Л. В. Організація профорієнтаційної роботи у школі. [Електронний ресурс] / Людмила Василівна Скворцова. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.osvita-verh.dp.ua/files/2015/Skvorcova.pdf>.

9. Урусський В. Професійна орієнтація учнівської молоді / В. Урусський // Директор школи, 2010. – № 38. – С. 3–44.
10. Чорна І. М. Основні принципи організації профорієнтаційної роботи в школі. [Електронний ресурс]/ І. М. Чорна // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки, 2014. – Вип. 45. – С. 219. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_012_2014_45_35.
11. Фонарев А. Р. Психологические особенности личностного становления профессионала: [монографія] / А. Р. Фонарев. – М.: Изд-во МПСИ; Воронеж: НПО «МОДЭК», 2005. – 560 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Пономарьова Наталія Олександрівна – докторант кафедри початкової, дошкільної та професійної освіти Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри інформатики.

Коло наукових інтересів: підготовка майбутніх учителів інформатики, методика викладання інформатики у загальноосвітній школі, впровадження новітніх технологій навчання, професійна орієнтація випускників шкіл.